

הפגנה ומחאה - גבולות הלכתיים

באילו אמצעים ניתן לפעול אל מול מנהיגות שנבחרה כדן, ויש לה סמכויות שלטוניות, אך היא פועלת בניגוד לתורה ולהלכה או בניגוד לחוקי המדינה? האם החובה היא רק להוכיחם מילולית, ואם כן, עד איזה שלב? האם יהיה מותר למנוע פיזית את מעשה העבירה באמצעות פגיעה ברכוש ובחפצים שבאמצעותם היא נעשית? מה מותר לעשות כנגד שוטרים וחיללים המבצעים בפקודה את אותן הוראות שהן לא בסמכות, כשהם מכים בצורה חריגה?

שאלות אלו עלו בעוצמה חזקה במיוחד במסגרת המאבקים נגד עקירת יישובי גוש קטיף, בעת חסימות הכבישים, ובמה שהתרחש בעמונה. אכן, שאלות אלו רלוונטיות גם למחאות בתחומים אחרים, כשציבור או קבוצה בטוחים שנעשה להם או עומד להיעשות להם עוול מבחינה הלכתית תורנית או אף כשעושה העוול עובר על חוקי המדינה, עם זאת שהוא מגובה על ידי מסגרת השלטון או מערכת המשפט.

הדברים הבאים עוסקים בגבולות המחאה, ועיקרם בשאלה מה מוטל או מה אפשר לעשות כנגד עושי העוולה. אין הכרח לקבוע שקצה יכולת העשייה הוא בשלב שבו עושי העוול חזרו בהם או פסקו מלממש את כוונותיהם. לעתים מחאה מסתיימת אף שעושי העוול ממשיכם הלאה בדרכם תוך התעלמות ממנה.

א. מנהיגות הפועלת שלא בסמכות - בניגוד לתורה או לחוקי המדינה

מנהיג מצווה לקיים את האמור בתורה ובחז"ל, כמו כל יהודי אחר. מלך ישראל מצווה אף לכתוב לו ספר תורה שני, ולשאת אותו תמיד עמו. כמו כן, אין להישמע להוראות מנהיג הפועל בניגוד לתורה, וכופה על אחרים לנהוג כך. אך מלבד ההוראה שאין לשמוע להוראות מנהיגות שכזו, אין הרמב"ם כותב מה רשאי או אף מצווה אותו אדם שפקדו עליו לבטל מצוה, לעשות בצורה אקטיבית יותר כדי למנוע את ביצועה של העבירה. כמו כן, למנהיגות אין סמכות להפר חוקים ותקנות המקובלים במדינה. כך כותב הרמב"ם בהל' גזלה ואבדה (ה, יג):

מלך שלקח חצר או שדה של אחד מבני המדינה דרך חמס שלא כדין שחקק, הרי זה גזלן, והלוקח ממנו מוציאין הבעלים מידו.

חמסן הוא המאלץ את הבעלים להעביר לרשותו חפץ תמורת תשלום¹. גם אם מנהיגות תפצה את הבעלים על רכושם, אין זה מסמכותה ליטול את הרכוש, ומנהיגות זו היא בגדר גזלן. אדם אחר שיקנה או יקבל רכוש זה לידיו, יכולים הבעלים המקוריים להוציאו ממנו, כי הרכוש הגיע אליו שלא בסמכות. גם כאן הרמב"ם אינו כותב מה רשאי או אף מחויב בעל הרכוש לעשות כדי למנוע מהמנהיגות לגזול ממנו את רכושו.

אכן, למלך ולמנהיגות יש סמכות להפקיע רכוש פרטי. כאמור במסכת בבא בתרא (ק, ב):

1. בבא קמא סב, א. ועיי' טור ושו"ע חו"מ לד, יג, וביאור הגר"א חו"מ ס"י רה ס"ק א, מחלוקת הראשונים אם החמסן נחשב גזלן מדאורייתא.

דרך המלך - אין לה שיעור. שהמלך פורץ גדר לעשות לו דרך, ואין ממחין בידו. למלך-מנהיגות שמכויות נרחבות, ולא ניתן אף למחות נגדו, כשהוא מפקיע רכוש פרטי לטובת הכלל. כך גם נאמר במסכת בבא קמא (קיג, ב):

אמר שמואל: דינא דמלכותא דינא. אמר רבא: תדע, דקטלי דיקלי וגשרי גישרי ועברין עלייהו.² על בסיס עיקרון זה מותר לשלטון לסלול כבישים, לבנות מבני ציבור וכדומה על חשבון רכוש פרטי, כי טובת הכלל גוברת על טובתו של היחיד. אמנם, על המלך-מנהיגות לפצות במצב שכזה את בעלי הרכוש (רמב"ם ה' מלכים ד, ו)³, אך גם סמכות זו מוגבלת. במקרא מסופר על אחאב מלך ישראל המבקש מנבות היזרעאלי את כרמו, ונבות מסרב. המלך מקבל את סירובו, אך אשתו איזבל מביימת משפט כנגד נבות, הוא מוצא להורג, והמלך יורש את הכרם (מלכים א פרק כא). אליהו הנביא כעס מאוד על אחאב וניבא עליו דברים חמורים, ואכן אחאב נענש על כך; (שבת קמט, ב; רמב"ם ה' רוצח ד, ט). אם למלך יש סמכויות להפקיע רכוש, מדוע נענש אחאב על לקיחתו את כרם נבות? מדוע היה צריך לבקש כלל רשות ממנו? בעלי התוס' (סנהדרין כ, ב ד"ה מלך) משיבים שסמכות זו מוגבלת, ומציגים מספר מגבלות: (1) מלך אינו יכול ליטול רכוש לצרכיו הפרטיים; (2) אם הוא רק מבקש, אפשר שלא להיענות לו; (2) אין לו סמכות ליטול רכוש כדי להשתמש בו לעבודה זרה; (3) מסמכותו לקחת שדות רחוקים מהעיר ולא קרובים לעיר; (4) הוא אינו יכול לקחת שדה אחוזה שהיא ירושה.

גם כאן, מאחר שלא היה בסמכותו של אחאב לקחת את הכרם, לו יכול היה נבות לעמוד מול שלטונה העריץ של איזבל, מה הוא היה רשאי ואף מצווה לעשות כדי למנוע מהמלך או משלוחיו לקחת את כרמו? מה הם גבולות המחאה, ההתגוננות או אפשרויות המניעה, כשמנהיגות פועלת שלא בסמכות, כשמלך פורץ לו דרך שהיא שלילית ומזיקה, וכשהיא לא לטובת הכלל?

ב. תוכחה מילולית

מצווה להוכיח עד גבול מסוים אדם על מעשה שלילי שאותו הוא עומד לעשות. כך נאמר במסכת ערכין (טז, ב):

מנין לרואה בחבירו דבר מגונה שחייב להוכיחו? שנאמר: "הוכח תוכיח". הוכיחו ולא קיבל, מנין שיחזור ויוכיחו? תלמוד לומר: "תוכיח", מכל מקום; יכול אפילו משתנים פניו? תלמוד לומר: "ולא תשא עליו חטא" (שם). ...עד היכן תוכחה? רב אמר: עד הכאה, ושמואל אמר: עד קללה, ורבי יוחנן אמר: עד נזיפה.

החובה להוכיח היא גם כלפי אדם הנמצא במעמד גבוה יותר מן המוכיח, כאמור בגמרא (בבא מציעא לא, א):

"תוכיח" - אין לי אלא הרב לתלמיד, תלמיד לרב מנין? תלמוד לומר "הוכח תוכיח", מכל מקום⁴.

2. כך פסקו: רמב"ם ה' גולה ואבדה ה, יז; שו"ע חו"מ שסט, ו.

3. בדבר סמכות השלטון להפקיע רכוש לצורכי הכלל כבר האריכו רבים, ולכן הסתפקנו בהצגת העיקרון. דיונים בסוגיה זו בדבר סמכות ממשלת ישראל להפקיע רכוש ואדמות פרטיות, וכן מתן פיצוי כספי למפונים, עלו ביום העיון שקיים מכון התורה והארץ עם סלילת כביש חוצה ישראל ע"י הרב יהונתן בלס, "פיצוי מפגעי ממון וסביבה", התורה והארץ (תשי"ס), עמ' 277-290; הרב יעקב אריאל, "פיצויים על הפקעת קרקעות", שם עמ' 291-295 (ומובא בשו"ת באהלה של תורה, ח"ד עמ' 173-177); הרב דב ליאור, "סמכות הממשלה להפקעת אדמות", שם 296-297.

4. על גדרי מצוות תוכחה נכתב רבות, ולא ראינו צורך לחזור על כל הפרטים. עיי במאמרו המסכם של הרב יעקב אפשטיין, "גדרים במצוות תוכחה", חבל נחלתו א, עמ' 91-100.

יש להוכיח גם מנהיגות שלטונית שעושה עוול. וכך נאמר במסכת שבת (נה, א):
אמר ליה רבי זירא לרבי סימון: לוכחינהו מר להני דבי ריש גלותא. אמר ליה: לא מקבלי מינאי. אמר ליה: אף על גב דלא מקבלי - לוכחינהו מר.

ראשי הגלויות היו הסמכות השלטונית. לא כתוב מהי העוולה שעליה התבקש ר' סימון להוכיחם, אבל ממקורות אחרים ניתן ללמוד על התנהגות לא נאותה של ראשי הגלויות או באי כוחם כלפי הציבור, או כלפי יחידים⁵. דווקא מהם מצופה שהם יהיו אלה שיוכיחו את אותם שאין נוהגים כראוי, כאמור בגמרא שם (נד, ב):

כל מי שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה - נתפס על אנשי ביתו, באנשי עירו - נתפס על אנשי עירו, בכל העולם כולו - נתפס על כל העולם כולו. אמר רב פפא: והני דבי ריש גלותא נתפסו על כולי עלמא.

רשיי שם מסביר מה הכוונה שיכול למחות בכל העולם כולו: "בכל ישראל, כגון מלך ונשיא שאפשר לו למחות, שיראין מפניו ומקיימין דבריו". רב פפא הוסיף שגם מראשי הגלויות מצפים זאת. בעבר, כשעלתה על הפרק סוגיית עקירת יישובים ממקומם, נשאל הרב שלמה גורן ע"י מזכירות רבני ישי"ע⁶:

מהו גדר האיסור למסור חלקים מיהודה ושומרון לגויים, ועד כמה צריך להיאבק כנגד אפשרות שכזו?

...כיון שמדובר במאבק נגד שלטון יהודי העומד להסגיר חלקי ארץ ישראל לערבים שמעולם לא שלטו שם, אנו כפופים לדיני מחאה ומצוות תוכחה המוטלות על כל איש מישאל, בין נגד יחיד ובין נגד רבים, או נגד שלטון כגון המלך בא"י, וריש גלותא בבבל, הנחשבת למצוה חשובה ביותר. שכן מצינו בגמ' בשבת... לכן בכל מאבק חובה נגד השלטון הפועל בניגוד לתורת ישראל, מצווים אנו להפעיל את כל אמצעי התוכחה והמחאה שבידינו ללא אלימות, ואסור לנו להפעיל כוח כנגד כוחות הביטחון, כמו ששנינו בגמ' בערכין... עד שיכהו החוטא. ובמקרה דנן הכוונה שחייב לצאת ולהפגין נגד הממשלה, עד שהמטרה תפעיל כוח נגד המפגינים, ואז אסור להפעיל אלימות נגדית, אלא יש להפסיק את ההפגנה כדי להימנע מפגיעות גופניות מצד המשטרה.

מסוגיה זו של מסכת ערכין משמע שהגבול "עד הכאה", כוחו יפה גם במקרה בלתי הפיך, כלומר שלאחר שתבוצע התוכנית המדינית נגדה אנו רוצים למחות ולהפגין, יהיה זה מעוות לא יוכל לתקון... אין להורות להלכה ולמעשה למסור את הנפש במחאה שכזו, אלא כמו שההלכה קובעת ביחס למצוות תוכחה, שאנו את שלנו נעשה כפי התורה והמצוה, ונצא ידי

5. היו מראשי הגלויות ובאי כוחם שהתנהגו התנהגות ראוותנית (שבת כ, ב; תענית כ, ב; גיטין לא, ב); התנהגו באכזריות (קידושין לג, א רשי" ד"ה רב נחמן); ציערו תלמידי חכמים (שבת קכא, ב; גיטין סז, ב); אסרו תלמיד חכם שהתייהר, לדעתם (בבא קמא נט, א-ב); ואף המיתו מי שהחמיר להם בדין (עבודה זרה לח, ב). על עבדי ראש הגולה נאמר שהיו פרוצים (בבא מציעא צא, ב). ראה: משה בר, "ראשות הגולה בימי המשנה והתלמוד", עמ' 149-186.

6. הרב שלמה גורן, "מעמדם ההלכתי של יהודה ושומרון וחבל עזה", תורת המדינה, עמ' 114, 126-128 (מובא גם בספרו של הרב אליעזר מלמד, פניני הלכה - העם והארץ, עמ' 224, 240-241, ושם עמ' 262-263). דברים דומים כתב מו"ר הר"א שפירא, בחודש אב תשס"ה, מספר ימים לפני שהחל גירוש תושבי גוש קטיף וצפון השומרון: "על כל יהודי לעשות כל אשר ביכולתו למניעת העבירה. כמו כן חלה חובת מחאה על כל יהודי. כמובן שאין לנקוט באמצעים אלימים נגד חיילי צה"ל או שוטרי משטרת ישראל" (מובא אצל הרב אליעזר מלמד, שם, עמ' 301).

חובה בתוכחה ובהפגנה שנערוך נגד מדיניות ההסגרה של שטחי ארץ ישראל לזרים, וה' הטוב בעניו יעשה.

אלא שאם הפגנה ומחאות דומות הן קיום מצוות תוכחה האמורה בתורה, אזי הדבר מחייב לעמוד בכל הקריטריונים של המצוה. כבר העירו על כך בעלי התוס' (שבת שם ד"ה ואע"ג): היינו היכא דספק אי מקבלי כדאמר בסמוך לפנייהם מי גלוי. אבל היכא דודאי לא מקבלי הנח להם מוטב שיהו שוגגין ואל יהיו מזידין.

רק כשיש סיכוי כלשהו שהמוכחים מודעים לכך שהם עוברים איסור תורה, וייתכן שהתוכחה תעורר אותם להימנע מלעשות כן, אזי יש להוכיחם. אך אם אין סיכוי שהמוכחים יקבלו את הדברים, אזי עדיף לא להוכיח, כאמור בגמרא (יבמות סה, ב):

כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע. רבי אבא אומר: חובה, שנאמר: "אל תוכח לך פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך".

רש"י שם מסביר ש"לומר דבר הנשמע" הכוונה היא להוכיח "דכתיב: 'הוכח תוכיח' להוכיח מי שמקבל הימנו". מי שלא יקבל, אין להוכיח. הריטב"א שם קושר בין הסוגיות ולפיו יחיד חייב להוכיח את חברו עד הכאה, אבל מי שמוכיח רבים, או את מייצגי הרבים, יש להוכיח פעם אחת, כדי שלא יהא להם פתחון פה, אבל אחר שהוכיחם פעם אחת ולא שמעו ומכיר בהם שלא ישמעו עוד, מצוה שלא לומר להם כלום.⁷

בשו"ת כתב סופר, (להרב אברהם שמואל בנימין סופר, או"ח סי' נז), דן בשאלה מי יחליט ויקבע אם יש סיכוי שהמוכח יקבל את התוכחה:

אין בדברים כאלו לדין ולמורה ומאריה דאתרא אלא מה שעניו רואות לפי המקום ולפי הזמן... המקורות הללו עוסקים במחאה נגד מנהיגות שלטונית שאינה נוהגת כראוי. ההשוואה להפגנה-תוכחה נגד תוכנית הגירוש נראית מורכבת יותר. אין זו תוכחה כנגד מישו מסוים, אלא בעצם תוכחה אל מול חלקים נכבדים בעם ישראל. רוב חברי הממשלה והכנסת תמכו בתהליך, החיילים והשוטרים הוכנו לכך, והיתה לכך תמיכה מסיבית של רבים בעם, בגיבוי התקשורת, מערכת המשפט ועוד. בעצם, קבוצה שהיא אמנם כוללת כמה מאות אלפים של אנשים, מחתה-הוכיחה את רוב עם ישראל שתמך בעקירת יישובים.

האומנם כך הוא אופיה של מצוות תוכחה: תוכחה היא אמירת דברים ברורים, מהי העבירה ומה חומרתה, כשיש סיכוי שהמוכח ישמע, ובכל זאת המוכח ממשיך הלאה. לא ברור שלמרות כל ההפגנות והמחאות שקדמו לעקירה ולגירוש מגוש קטיף וצפון השומרון המוכחים הפנימו שמדובר כאן בעבירה על איסור תורה - לא תחנם, וביטול מצוות יישוב ארץ ישראל. "סטיקרים" - דבקות וכותביות, סיסמאות, סרטים כתומים ועוד ועוד הם יפים וחשובים, אך הם אינם מעבירים את המסר הנדרש לקיום מצוות תוכחה. זה נתפס על פי רוב כוויכוח פוליטי. הרצון להכליל הפגנה או כל מחאה אחרת תחת הקריטריונים של מצוות תוכחה, לא בטוח שהוא נכון כלל, ואם כן למחאה יש קו גמר ברור, עד שיופעל כוח מול המוחים.⁸

7. עיי גם בדברי החפץ חיים בביאור הלכה סי' תרח ד"ה אבל אם: "...ודע דמסתברא דמה שפסק הרמ"א דדבר המפורש בתורה חייב למחות - דווקא שהוא באקראי; אבל אלו הפרקי עול לגמרי כגון מחלל שבת בפרהסיא או אוכל נבילות להכעיס - כבר יצא מכלל עמיתך ואינו מחויב להוכיחו". דברים דומים נכתבו בערוה"ש שם סעי' ז.

8. על הקושי בקיום מצוות תוכחה נגד שלטון בימות עקבתא דמשיחא, כבר נאמר בסנהדרין צז, א: "רבי נחמיה אומר: דור שבן דוד בא בו העזות תרבה, והיוקר יעות, והגפן יתן פרו ויהין ביוקר, ונהפכה כל המלכות למינות, ואין תוכחה".

אמנם, יש שהסבירו פנים אל פנים לחיילים, לשוטרים ולאזרחים שתמכו בגירוש את איסור התורה החמור שבעניין, ואלו ייתכן ואכן קיימו מצוות תוכחה. אך קשה לראות בהפגנה גדולה, או אף בתפילה המונית, קיום מצוות תוכחה על פי גדריה ההלכתיים. ובכלל, לא כל הפגנה היא כנגד מעשה העומד להיעשות בניגוד לתורה ולהלכה או בניגוד לחוקי המדינה, כמו הפגנות הקשורות להסכמי שכר, תנאי עבודה וכדו'.

יש אם כן לראות את המחאה כניסיון לעורר דעת קהל, לחולל שינוי עמדות, ומצג ציבורי שאולי יצליח להוכיח שהרוב, או לפחות אנשים רבים, סבורים שנעשה כאן דבר שהוא לא נכון וראוי מבחינות שונות⁹. גם אם המחאה הנוכחית לא תצליח לחולל את השינוי כעת, יש לעתים מחשבה שאולי בכך תימנע העוולה הבאה. על כן, גם אין בה קיום מצוה, ואזי בוודאי שאין לנקוט באלימות נגד בעלי העמדה הנוגדת, או כנגד כוחות ביטחון ושיטור, ובעצם כלפי אדם¹⁰.

ג. ניסיון למנוע את מעשה העבירה - פגיעה בחפצים שבהם נעשית העבירה

האם מותר למנוע פיזית את מעשה העבירה באמצעות פגיעה ברכוש ובחפצים שבהם נעשית העבירה? על שאלה דומה נאמר במסכת ברכות (יט, ב):

המוצא כלאיים **בבגדו**, פושטן אפילו בשוק. מאי טעמא? "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'". כל מקום שיש חילול השם, אין חולקין כבוד לרב.

הרמב"ם לא גרס כנראה את המילה "בבגדו", ועל כן פסק בהל' כלאים (י, כט):

הרואה כלאים של תורה **על חבירו** אפילו היה מהלך בשוק קופץ לו וקורעו עליו מיד, ואפילו היה רבו שלמדו חכמה, שאין כבוד הבריות דוחה איסור לא תעשה המפורש.

נושאי כליו של הרמב"ם מסבירים שחלק ממקורותיו של הרמב"ם בהלכה זו, הוא מהמסופר בהמשך הסוגיה (שם כ, א):

רב אדא בר אהבה חזייה לההיא כותית דהות לבישא כרבלתא (=בגד פריצות) בשוקא, סבר דבת ישראל היא, קם קרעיה מינה; אגלאי מילתא דכותית היא, שיימה (=חייבוהו לפצותה) בארבע מאה זוזי.

על פי הדברים הללו, אם אדם רואה את חברו עובר עבירה מהתורה באמצעות חפץ מסוים,

9. היו שטענו שהגדר ההלכתי של המחאה בגוש קטיף היה מדין כפייה על המצוות, שכן מדינת ישראל ביקשה לעבור עבירה ולבטל בידים את מצוות יישוב ארץ ישראל, והיה עלינו למנוע ממנה לעבור את העבירה. אולם הדבר לא נכון משתי פנים: (א) ברמה ההלכתית, מאחר שמדובר במצוות יישוב ארץ ישראל וכיבושה, שיש בה ממד ציבורי, גם סנהדרין לא יכולים לכפות על השלטון את המצוה. "לרצונכם (ויקרא כג, יא) - אין כופים את הציבור על כורח" (ספרא אמור פרשה י, ז). (ב) ברמה המעשית, טעות חמורה היא לחשוב שניתן היה למנוע את הגירוש (שהיה או שעלול להיות) בעזרת אלימות. למדינה יש מספיק כוח ותחכום כדי להתמודד עם זה.

10. בעבר התנהל ויכוח דומה באשר להפגנות כנגד פתיחת קולנוע 'היכלי' בפתח תקוה בשבת. היה מי שטען שההפגנות הללו הם קיום מצוות תוכחה על חילול שבת, ובשלב שבו המוכחים הכו וקיללו את המוחים, אזי הסתיימה פעולת המחאה. לעומתו טענו אחרים שאין זה קיום מצוות תוכחה, אלא דרך להיאבק נגד חילול שבת באותו מקום וגם להבא במקומות אחרים. עיי במאמריהם של הרב משה מלכה ('הפגנות ומחסומי רחוב בשבת', תחומין ז, עמ' 107-116), הרב יצחק זילברשטיין ('החובה להפגין נגד חילול שבת', שם, עמ' 117-120, כולל דברי הרב יוסף שלום אלישיב), הרב שמחה קוק ('מצות התוכחה ביחיד ובציבור', שם, עמ' 121-138), הרב משה מלכה ('הפגנות ותוכחות', תחומין ח עמ' 49-58) והרב אליהו שלזינגר ('מחאות והפגנות על חילול שבת', בראק ד, עמ' 126-132).

וכגון במקרה שלפנינו - לבוש בגד כלאים או בגד של פריצות, מחובתו להשחית ולפגוע בחפץ שבו נעשית העבירה.

אך ראשונים רבים גורסים כגרסת הגמרא שלפנינו, המורה על כך שעל אדם לפשוט מעצמו בגד כלאים גם ברחוב, אך לא מחברו. כך כותב הרא"ש (נדה פרק ט, הל' כלאי בגדים ס"י ו):

דווקא המוצא כלאים בבגדו אין חכמה ואין תבונה לנגד ה', וצריך לפשוטו אפילו בשוק. אבל אם אדם רואה כלאים דאורייתא בבגדי חברו, והלובש כלאים אינו יודע, אין לומר לו בשוק עד שיגיע לביתו, דמשום כבוד הבריות ישתוק ולא יפרישו משוגג¹¹.

ראשונים רבים נקטו בדרכו של הרא"ש, וממילא אין מקור מסוגיה זו לכך שחובתו של אדם להשחית רכוש של אדם אחר שבו הוא מבצע עבירה. להלכה פסקו הטור והשו"ע (יו"ד שג, א) כרמב"ם, והרמ"א (שם) מצייין את דברי הרא"ש. אך יש לראות זו כהלכה ייחודית בהלכות כלאים, ולא בהלכות אחרות¹².

עם זאת, במקורות אחרים מופיע שיש להשחית רכוש חבר, אם הוא עובר עבירה ברכוש זה. כך נאמר בתוספתא (בבא מציעא, ליברמן ה, כג):

המוציא שטר ריבית יקרענה בא לפני בית דין יקרעוהו. רבן שמעון בן גמליאל אומר הכל כמנהג המדינה¹³.

כך הסביר הלכה זו בשו"ת שאילת יעבץ (ח"ב ס"י קנט):

הך שטרא דאית ביה ריבית, לכולי עלמא מקרע נמי קרעינן ליה. וטעמא מאי, משום דעובר הוא בקיומו. כלומר הרוצה בקיומו, קעבר עליו משום "לא תשימון", ומשום "אל תשכן באהליך עוולה". לפיכך אם המוצא אינו קורעו, גורם לעצמו כמו למלוה מכשול עוון, שמא יבוא עוד ליד המלוה ויעבור ע"י כך בלאו, ויהא עוון תלוי גם בראשו של מוצאו, משום הכי דטבא ליה עבדינן וקרעינן ליה, והכא בריבית דאורייתא עסקינן.

רצונו של המלווה היה לגבות ריבית, אלא שהשטר אבד לו. בכזה מקרה בוודאי שאין חובה על המוצא להחזיר לו את האבדה ולהכשיל אותו בעבירה שנמנעה ממנו. מכאן, שאין לסייע ולהביא לעובר העבירה את החפץ שבאמצעותו יעבור את העבירה, אבל אין ללמוד מכאן שום היתר להזיק לחפץ כשהוא בידי עושה העבירה, אף אם הוא מעוניין לעשות בו עבירה¹⁴.

ביטול מצוות יישוב ארץ ישראל ועבירה על איסור לא תחנם, מוטלת על מי שיזם ופעל למען

11. לא נדון בדברי הראשונים והאחרונים בסוגיה זו. עיי' עינים למשפט והלכה ברורה לברכות יט, ב. הראי"ה קוק (טוב רואי ברכות שם) תלה את מחלוקת הרמב"ם והרא"ש בהגדרה מהי מצוות תוכחה, אם תוכחה היא מכוח הערבות שבין אדם לחבירו, אוי כאילו הוא עצמו עובר עבירה ולכן חייב לקרוע מחבירו, אך אם תוכחה היא מצוה בפני עצמה אזי הרואה את חברו אינו חייב בקום ועשה.

12. נושא זה קשור גם לסוגיית הפרשת חבר מאיסור, מתי והאם בכלל אדם מצווה להפריש את חברו מלעשות איסור. עיי' באנציקלופדיה תלמודית בערך: "אפרושי מאיסורא".

13. כך פוסק בהגהות אשר"י בבא קמא ג, ח, וכך הרמ"א בשו"ע יו"ד קסא, יא.

14. בשו"ת הלכות קטנות (ח"א ס"י סא) דן בשאלה אם מותר לגנוב מגנב את כלי הפריצה שבאמצעותם הוא מבצע את הגניבה. "תשובה: עיי' דאמרינן (ברכות ה, ב) 'בתר גנבא גנוב וטעמא טעיס' (= הגונב מגנב טועם גם הוא טעם גניבה) דאסור לגנוב ממנו, הכא למעט בתיפלה שפיר דמי, וישלם ליורשיו". זאת אומרת: יש בדבר פגם, אם כי הדבר מותר, ולא ברור למה יפצה את יורשיו ולא אותו עצמו. דבר נוסף, לפי דבריו, למה אין לפצות את האדם שקרעו לו את בגד הכלאיים שאותו הוא לבש?

הגירוש, ומי שביצע אותו בפועל, ולא על ציבור המתיישבים שנאחו ועשה כל שביכולתו למנוע את המהלך. על פי אותם עקרונות, אסור היה לחבל ברכוש הצבא או המשטרה על אף העבירה שנעשתה באמצעותם. וכשם שאין לחבל במכוניתו של אדם המתכנן לנסוע בשבת או להיכנס למסעדה לא כשרה, וכן אין להשחית מאכלים לא כשרים המוגשים במסעדה, כדי שלא יאכלו אותם, או לשבור לאדם כלים שבהם הוא מתגלח בתער, וכן הלאה דוגמאות מסוג זה¹⁵. אמנם כאן העבירה חמורה יותר מנסיעה של אדם פרטי בשבת או אכילת לא כשר, שהרי מדובר בהחלטה של ממשלה וכנסת ובביצוע העבירה על ידי באי כוחם - חיילים ושוטרים, ויש בה ממד של ציבור הרוצה בעבירה, וממילא האמצעים שבהם הם משתמשים על מנת לבצע את העבירה הם רבים ומגוונים. על כן אין לחבל בצידוד זה, ומה גם שמדובר ברכוש צבאי ומשטרי ושייעודו הוא לצורכי ביטחון פנים וחוץ, אם כי לצערנו ולבושתנו הצבא והמשטרה השתמשו בהם לעקור יישובים מארץ ישראל.

ד. התמודדות מול שוטרים וחיילים החורגים מסמכותם

בעת קיומה של מחאה או הפגנה, מקובל להעמיד שוטרים שתפקידם לשמור על הסדר הציבורי, וכך קורה בדרך כלל בהפגנה שאושרה מראש על ידי המשטרה. בהפגנות לא מאושרות, או כשהמפגינים חורגים מכללי האישור, מפנה המשטרה את המפגינים, ואינה מאפשרת להם להפריע. השוטרים עוצרים ואף מכים מפגינים, ובעת הריסת הבתים בעמונה השוטרים הכו בצורה חריגה ומוגזמת לחלוטין מפגינים שבאו למחות נגד הריסת הבתים. מה מותר למפגינים המוכים לעשות במקרים שכאלה? הרמב"ם פוסק בהל' סנהדרין (א, א):

מצוות עשה של תורה למנות שופטים ושוטרים... שוטרים אלו בעלי מקל ורצועה והם עומדים לפני הדיינין, המסבבין בשווקים וברחובות ועל החנויות לתקן השערים והמידות ולהכות כל מעוות. וכל מעשיהם ע"פ הדיינים וכל שיראו בו עוות דבר מביאין אותו לבית דין ודנין אותו כפי רשעו.

כך כותב גם הרמב"ם בהל' גניבה (ח, כ):

חיבין בית דין להעמיד שוטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך שיהיו מחזרין על החנויות ומצדקין את המאזנים ואת המדות ופוסקין את השערים, וכל מי שנמצא עמו משקל חסר או מדה חסרה או מאזנים מקולקלין, רשות יש להן להכותו כפי כוחו ולקנסו כפי ראות בית דין לחזק הדבר...

השוטרים האמורים כאן, הם שלוחי בית הדין הדין על פי דין תורה¹⁶. כיום, כאשר המדינה אינה

15. אמנם, יש פוסקים אחרונים שטענו שאכן יש לחבל במכונית שבה עומדים לנסוע בשבת על מנת שלא יסעו בה, כדברי הרב שרגא פנחס שנעבאלב, שו"ת שרגא המאר, ח"א סי' ג וח"ב סי' ד: "אין אנו עושים כן, דאם כן כל היום היה צריך למחות, ויש לחוש שיהיו עומדין על גופינו וממונינו, אבל אם היה ידינו תקיפה היה חייב למחות אפילו להפסיד ממוני". עיי' עוד: הרב יוסף חיים זוננפלד, שו"ת שלמת חיים, ח"ד סי' ל, על שריפת עיתונים שיש בהם דברי כפירה: "אין ראוי לערער בזה על הקנאים כי הוא עוון פלילי", ובדברי הרב הי"י הלוי, משפטי הלוי, עמ' רעו, הדין אם מותר היה לפוצץ ולהרוס קיוסק, בטענה "כי היה מוכר עיתונים חילוניים העלולים בקריאתם להכשיל את הרבים". להרחבה, עיי' במאמרו של מרדכי מאיר, "האם מותר לאדם להזיק ממון חברו על מנת למנועו מאיסור?", מגל יג עמ' 227-245.

16. עיי' גם: קידושין פא, א; רמב"ם הל' יום טוב, ו, כא; שו"ע או"ח תקקט, ו.

מקנה סמכות לבתי הדין הפועלים על פי ההלכה לפקח על הסדר הציבורי, אזי המשטרה הפועלת מכוח המערכת השלטונית היא זו שעושה זאת. ייעודה של המשטרה הוא לפקח על מימוש הצדק והיושר בחברה כשלוחי בית דין, ויש לה אף סמכויות להכות מי שאינו נוהג כשורה על מנת להחזירו למוטב, ולפחות למנוע את המשך העבירה; אך אין בסמכותם להכות באכזריות על מנת לחבול במפגינים, ובוודאי לאחר שהם פינו את מקום ההפגנה או פונו ממנו בכוח¹⁷. כך נאמר בתוספתא (בבא קמא, ליברמן ט, יא), על כל אותם שיש להם סמכות להכות במצבים מסוימים ובכללם גם שליח בית דין - שוטר:

האב המכה את בנו, והרב הרודה את תלמידו, וכולן שהכו ושהזיקו, הרי אילו פטורין. חבלו יותר מן הראוי להן, הרי אילו חייבין.

שליח בית דין שהיכה ברשות בית דין והזיק, פטור. יתר מן הראוי לו, הרי זה חייב¹⁸. רופא אומן שריפא ברשות בית דין והזיק, פטור; חבל יתר מן הראוי לו, הרי זה חייב. המכנה המשותף הוא שעל חריגה מסמכות הם עוברים איסור והם חייבים לשלם. האם חריגה מסמכות היא גם אם השוטרים היו יכולים לפנות את המפגינים מבלי להכותם כלל אף לא מכה קלה, ובכל זאת היכו? על מקרה דומה נאמר במסכת בבא קמא (כח, א):

תא שמע: "יוקצתה את כפה" - ממון; מאי לאו בשאינה יכולה להציל ע"י דבר אחר? לא, שיכולה להציל ע"י דבר אחר. אבל אינה יכולה להציל ע"י דבר אחר, פטורה. אי הכי, אדתני סיפא: ושלחה ידה - פרט לשליח ב"ד, לפלוג ולתני בדידה: במה דברים אמורים בשיכולה להציל ע"י דבר אחר, אבל אינה יכולה להציל ע"י דבר אחר - פטורה. הכא נמי קאמר: במה דברים אמורים, בשיכולה להציל ע"י דבר אחר, אבל אינה יכולה להציל ע"י דבר אחר, נעשה ידה כשליח ב"ד, ופטורה.

הראשונים חלוקים בשאלה אם שליח בית דין פטור גם אם יכול היה להימנע מלהכות את האדם או להזיק לרכושו (רבינו ירוחם, מישרים, נתיב לא ח"ב), או שהוא פטור רק אם לא היה יכול להציל באמצעי אחר (נמוק"י לר"י"ף ב"ק יב, ב; ראי"ש שם ג, ג). בשו"ע (חוי"מ ח, ה) פוסק הרמ"א: והשליח בית דין... יוכל בעצמו לעשות דין במסרב בו, להכותו, וכן אם הזיקו (בממונו) פטור. בערוה"ש (חוי"מ ח, ו) הבהיר עוד:

וכן יכול השליח ב"ד לעשות דין במסרב בו להכותו, ואם הזיקו בממונו - פטור, אפילו היה יכול להציל בדבר אחר (סמ"ע שם ס"ק כה), ויש חולקין דביכול להצילו ע"י דבר אחר אין לו רשות להזיקו בממונו או להכותו (שבות יעקב ח"א סי' קפ). וכן נראה עיקר¹⁹.

17. על סמכות המשטרה בעת פיזור הפגנות והיכולת להשתמש אף בתקיפות ובאלימות, עיי במאמרו של הרב ד"ר איתמר ורהפטיג, "שימוש בנשק חם בפיזור הפגנות אלימות", תחומין ג עמ' 371-382.

18. אנו מתמקדים בשליח בית דין שעליו נאמר גם בתוספתא גיטין (ליברמן ג, ח): "שלוח בית דין שהכה ברשות בית דין והזיק, בשוגג פטור, במזיד חייב מפני תיקון העולם". ובתוספתא בבא קמא (ליברמן ו, יז): "שליח בית דין שהכה ברשות בית דין והזיק, פטור מדיני אדם, ודינו מסור לשמים". ביחס לגלות לעיר מקלט, נאמר בתוספתא מכות (צוקרמאנדל ב, ה): "שליח בית דין שהיכה ברשות בית דין הרי זה גולה... שליח בית דין שהיכה שלא ברשות בית דין והרג, הרי זה אינו גולה"; בבא קמא לב, ב: "הוסיף לו (-שליח בית דין, החזן) רצועה אחת ומת, הרי זה גולה על ידו".

19. עיי עוד: שער המשפט סי' ח ס"ק ב; אוצר מפרשי התלמוד בבא קמא שם; אברהם שינפלד, נזיקין - ביצוע צו של רשות מוסמכת, עמ' 125-127.

לא בכל מצב ניתן להכריע בביורור שהיתה לשוטר אפשרות להימנע מפגיעה פיסית במפגיין, אך ברור הוא שאם הוא מכה באכזריות ובשנאה, כשהדבר לא היה נדרש בעליל, אזי בוודאי הוא יהיה חייב. יש נורמות מקובלות כיצד מפנים הפגנה, אף אם היא לא חוקית, וגם אם יש צורך להכות, להדוף וכדו' זה למען פינוי המקום והחזרת הסדר על כנו, ולא מעבר לכך. אך אם מכים סתם, גם כשאדם מתפנה מעצמו, או אם מכים בצורה חריגה, ופוגעים פגיעות קשות בנפש ובגוף - זה אסור באופן מוחלט. במקרים כאלו יש לתבוע את השוטר ולחייב אותו לפצות את הניזק, ועל בית הדין ובמקרה זה בית המשפט, לנהוג ביושר ובהגינות, ולחייב בדן את שלוחיו - שוטרי²⁰. האם יהיה מותר להכות בחזרה את השוטרים במקרים שבהם הם חורגים בעליל מהנורמה המקובלת של פינוי הפגנות? מותר לאדם להכות אדם אחר לשם הגנה עצמית, ורק כשאין לו ברירה ודרך אחרת, וכדי להיחלץ מידו של המכה (שו"ע חו"מ תכ"א, יג)²¹. דין זה אמור בין אדם לחברו, שאין כל סמכות ורשות להכות את חברו, אך האם כך הדין גם מול מי שמונע מכוח סמכות? אב המכה את בנו, ורב הרודה בתלמידו, ורופא אומן שחבלו והזיקו יותר מהראוי יהיו אמנם חייבים, אך לא מצינו שישנה אפשרות להכותם חזרה, בשלב שבו הם חרגו מסמכותם. נראה אם כן, שעל המוכה והמותקף לעשות כל שביכולתו שלא להיפגע - להיחלץ, לברוח, להימלט, להישמט, לדחוף את התוקף מעליו, אך אין לו היתר להכות חזרה²², אלא אם כן הוא נמצא במצב של פיקוח נפש, או חבלה גופנית בלתי הפיכה, שאזי יהיה מותר לו להכות חזרה, ובלבד שיש סיכוי שאכן כך הוא יצליח להינצל²³.

20. היו שתבעו שוטרים בעקבות התנהגותם האכזרית בעמונה, וכן בשל התנהגות שלילית של שוטרים וסוהרים בתאי המעצר, ואכן הם זכו בפיצויים. גם בעבר היו מקרים שאנשי כוחות הביטחון נענשו על התנהגות בלתי הולמת וראויה (הכאות, התעללות) באזרחים, יהודים וערבים. מעמדם של בעלי סמכות ושררה יחידים כשהם ישתדלו לבצע את המוטל עליהם כפי שצריך, עם כל הקושי שבדבר, ושלא יחרגו וינצלו את מעמדם לרעה.
21. עיי' שם בסמ"ע ס"ק כ, ובבאר הגולה אות כ בשם המרדכי. וע"ע: י"ש"ש בבא קמא ג, כ; אברהם שינפלד, נזיקין, "התגוננות מפני פגיעה גופנית", עמ' 111-113.
22. מה שמותר לעשות הוא דברים יעילים שיצילו את המוכה. ביחס לגולן שנטל רכוש ללא רשות, נפסק בשו"ע חו"מ ד, א: "יכול אדם לעשות דין לעצמו, אם רואה שלו ביד אחר שגולו, יכול לקחתו מידו; ואם האחר עומד כנגדו, יכול להכותו עד שיניחנו (אם לא יוכל להציל בענין אחר), אפילו הוא דבר שאין בו הפסד אם ימתין עד שיעמידנו בדין, והוא שיוכל לברר ששלו הוא נוטל בדין". ועל כך כתב ר' עקיבא איגר שם: "יכול להכותו - דווקא היכי דעל ידי זה יכול להציל עצמו. אבל לקראתו ממור וחרופים דאין תועלת לענין ההצלה, אינו רשאי (הרא"ח ח"ב סי' טז)".
23. עקרונות אלה ניתן ללמוד מאב המכה את בנו ורב את תלמידו. מותר להם במצבים מסוימים להכות את הבן או את התלמיד מכה קלה (תוספתא בבא קמא [ליברמן] ט, יא; מכות ה, א), אך אסור להכותם מתוך כעס, ולא באכזריות ובוודאי שלא לחבול בהם. אם עשו כן, חייבים לשלם (תוספתא שם), ויש לנדוּתם (ירושלמי מועד קטן ג, א; פסקי תוס' מועד קטן אות עו). עיי' עוד: שו"ת אגרות משה יו"ד סי' ל. עם זאת, אין היתר לבן להכות את אביו, כשהאב חורג ומכה אותו באכזריות, ומביישו ברבים, ולא רק זאת, כאן נאמר מפורש אחרת: "כי אתא רב דימי אמר: פעם אחת היה לבוש סירקון של זהב והיה יושב בין גדולי רומי, ובאתה אמו וקרעתו ממנו, וטפחה לו על ראשו וירקה לו בפניו, ולא הכלימה" (קידושין לא, א; רמב"ם ה"ל ממרים ו, י; שו"ע יו"ד רמ, ג). אמנם אם נשקפת סכנת חיים לבן, יש לו להכות את אביו על מנת להיחלץ ממנו "וצריך לבזבז כל ממונו שלא יעבור, אך מפני פיקוח נפש הכול נדחה" (ספר החינוך, מצוה מה; מנחת חינוך, אות יג).

סיכום

הציבור שמחה והפגין נגד עקירת התיישבות מארץ ישראל ובעד המשך ישיבתנו כאומה במקומות אלו, רגיל בהפגנות ומחאות כבר שנים רבות, ועל פי רוב לא היו עימותים חזיתיים עם שוטרים וחייילים. במחאות נגד עקירת יישובי גוש קטיף וצפון השומרון ובהריסת הבתים בעמונה נשברו "כללי המשחק" המקובלים, בגיוס המשטרה והצבא כולו לביצוע המשימה, ובהתנהגות אלימה וחריגה של שוטרים כלפי מפגינים (מפגינים שעמדו בצמתים, בחסימות כבישים, בעמונה, ועוד). התחושה היא שהיה כאן ניצול של מעמד וסמכות וכוח פיזי בעל אמצעים רבים, נגד ציבור שאין לו בדרך כלל "עסקים" עם המשטרה ובתי מעצר (עבריינות, מעשים פליליים, וכדו'). מדובר על ציבור שאוהב את הארץ והמדינה, שותף פעיל ובמסירות נפש בבניינה ובהגנה עליה, שתקומתה של מדינת ישראל היא ערך דתי אצלו, ראשית צמיחת גאולתנו. ציבור זה נקרע נפשית ורוחנית במאבק על גוש קטיף וצפון השומרון, בין השאיפה לקיים את מצוות יישוב ארץ ישראל בגבולה ובמצריה שאמרה תורה, ורואה איסור תורה בהעברת הריבונות עליה לידי גויים - אויבים, לבין שמירה והמשך פיתוחה של המדינה וריבונות עם ישראל על ארצו לאחר שנות גלות ארוכות. השאלות שנידונו כאן נשאלו במהלך המאבק על גוש קטיף, והן משקפות את הרצון לדעת היכן עובר קו הגבול של המותר והאסור, מה נדרש ומה מצופה מאתנו, ועד היכן מותר-נדרש לפעול כדי לנסות למנוע את העקירה.

עם זאת יש לזכור, שהפגנות ומחאות המתקיימות מדי פעם, גם אם מתכנסים הרבה מאוד אנשים ומביעים את מחאתם על העוולה, הן אמצעים מסוימים ומוגבלים מאוד, ולא הן אלה שיביאו את המהפך הנדרש והמקווה בדעת הקהל ומנהיגיו. שינוי בדעת הקהל ובתבונה הציבורית לא יבוא גם על ידי ניסיון להיאבק פיזית בשוטרים ובחייילים. הם חזקים יותר, הם מתאמנים כל העת בלפזר הפגנות בכוח ובאלימות, ויש להם כל הכלים והכוחות לפנות ולהרוס בתים. זה לא 'כוחות', וגם אילו היה, לא פותרים בעיות רוחניות באמצעים חומריים, בכוח. זה אולי מתסכל, אבל מאידך זה אפילו ילדותי לחשוב ש"נראה להם כמה אנחנו חזקים, ולא ייתכן שיפנו אותנו ככה בלי שנתנגד בצורה אלימה". כוחנות של מפגינים אינה מרתיעה אותם, כשהמנהיגות השלטונית מגובה בתמיכה רחבה של העם, התקשורת ומערכת המשפט. אם יקשה עליהם להשיג את מבוקשם, הם יגבירו את עוצמת הכוח שהם מפעילים.

כל עוד לא תתפשט בישראל ההבנה מה ייעודינו וזהותנו ע"פ התורה, להיכן אנו חותרים, אזי יהיו עקירות והתכנסויות כואבות מארץ ישראל, ונסיגות גם מקיומן של מצוות אחרות. ההתמודדות כיום בבסיסה היא רוחנית-ערכית על שאלות לאומיות קיומיות רבות: על זהותנו היהודית, על יחסנו וקשרינו לארץ ולמדינה, על הגורל היהודי, על אורחות החיים, על צניעות ועל תרבות, על ייעודו של הצבא ועל החינוך היהודי. ההתמודדות צריכה להיות בעיקרה במישור הרוח והאמונה, כשההפגנות והמחאות מסייעות להם במידת מה, אך הן לא העיקר.

